

معرفی‌های اجمالی

فیض استفاضه می‌نمایند هم در واقع سؤال و زبان حال است (ر. ک: ابن عربی) و نیز زبان حال، همان چیزی است که به «زبان دل» هم تعبیر می‌شود. زبان حال در مصیبت و مرثی و تمزیه، عباراتی است که اشقیاء و اولیا می‌توانسته‌اند بر زبان آورده باشند؛ گرچه عین آن الفاظ را نگفته باشند.

دکتر پورجوادی تمثیلات را هم در عداد اقسام زبان حال آورده و به بعضی اشاره کرده است (مثلاً تمثیلات پروین اعتصامی) که البته این قسم، سابقه در فابل‌های دنیای قدیم دارد و بهترین نمونه آن کلیله و دمنه و طوطی‌نامه و نیز افسانه‌های ایزوپ است.

دکتر پورجوادی مناظره‌ها را هم که به گمان من یک نوع طرز بیان است - نه اینکه گوینده و شنونده (و خواننده) آن را زبان حال تلقی کنند - در سیاق زبان حال آورده و گریزی به «مقامات» نیز زده است. البته در مقامات عربی مثال‌های بیشتری می‌توان یافت، ولی قرار دادن این قسم طرز بیان‌ها تحت عنوان زبان حال، و قسیم قرار دادن آن با آنچه فی الواقع مصداق زبان حال است، حاکی از نوعی تجوُّز و تسامح در تعبیر است. در هر حال، چون مبحث جدیدی است، انتظار می‌رود با تدقیقات آینده، نسبت هر یک از این ژانرها (تمثیل، مناظره، نمایش، مقامه، تعبیرات عرفانی در شکل زبان حال...) با دیگری مشخص شود.

عجالتاً دکتر پورجوادی با استقصا، مواد انبوهی در اختیار خواننده می‌گذارد که خود هر قدر و هر طور بخواهد از آنها استفاده کند و این مباحث به ظاهر پراکنده و جُنگ مانند، فی الواقع نظمی درونی دارد و یا اینکه می‌تواند داشته باشد.

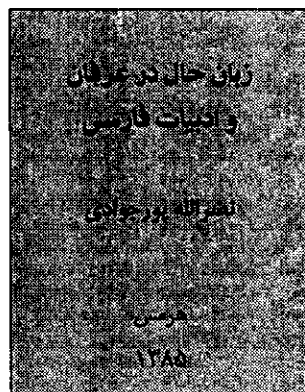
یکی از مباحث عرفان نظری آن است که اشیا حرف می‌زنند. آیا حرف زدن آنها به زبان خاصی است یا این تعبیر زبان حال است؟

اشیا همه ناطق‌اند و گویا

اما به زبان بی‌زبانی

نظر ابن عربی حالت اول است، بلکه او اشیا را کلمات اللّه می‌داند: «کلمه کونیه» در مقابل «کلمه قولیه»، و به قول فخرالدین عراقی در لمعات: «هر ذره‌ای کلمه‌ای است و هر کلمه‌ای اسمی و هر اسمی را زبانی است و هر زبانی را قولی» (ص ۲۵۶).

زبان حال در عرفان و ادبیات فارسی. نصرالله پورجوادی، هرمس، ۱۳۸۵، ۱۱۴۲ ص.

دکتر پورجوادی به عنوان متخصص قدر اول عرفان و حکمت و مسلط بر متون ادب فارسی، در این کتاب مسیر هزار و پانصد ساله را در کتب و رسالات شعر و نثر (از حدود صد سال پیش از اسلام تا عصر ما) را طی می‌کند و خواننده را با خود به تماشا می‌برد. این یک سلوک عرفانی از قبیل مصیبت‌نامه عطار می‌تواند محسوب شود؛ زیرا خواننده متوسط الحال با گوشه‌هایی از متونی آشنا می‌شود که در شرایط عادی و به صرافت طبع به دنبال آن نمی‌رفته است و حتی آثار معمولی و به کرات خوانده شده هم در این کتاب با دقت و تأکید خاصی مورد مطالعه و بررسی می‌شود و چنان نیست که نویسنده از هر چمن گلی فراهم آورده باشد، بلکه فکر واحدی بر همه کتاب جریان دارد و آن همان تعبیر «زبان حال» است.

زبان حال یعنی صفت یک چیز که توصیف می‌شود، زبان حال یعنی وارد غیبی در وقت معین، استعداد ماهیات که از مبدأ

باب پنجم: صوفیان قدیم، ص ۱۴۸-۱۷۸
 باب ششم: از سنائی تا نظامی، ص ۱۸۳-۱۹۹
 باب هفتم: سهروردی و داستان حسن و عشق و حزن،
 ص ۲۰۳-۲۲۴

باب هشتم: عطار، ص ۲۲۸-۲۵۲
 باب نهم: ابن عرب، ص ۲۵۵-۲۶۵
 باب دهم: فخرالدین عراقی، ص ۲۷۲-۲۷۶
 باب یازدهم: مولوی، ص ۲۸۶-۳۱۶
 باب دوازدهم: سعدی، ص ۳۱۹-۳۳۱
 باب سیزدهم: علاءالدوله سمنانی، ص ۳۳۵-۳۵۵
 باب چهاردهم: حافظ، ص ۳۶۰-۳۷۴
 باب پانزدهم: شاعران معاصر، ص ۳۸۰-۴۱۲
 باب شانزدهم به بعد: مناظره‌ها، ص ۴۲۱-۹۵۳
 باب سی و چهارم: داستان‌های عشقی، ص ۹۶۳-۹۹۹
 باب سی و پنجم: در طنز و هزل، ص ۱۰۰۱-۱۰۴۱
 باب سی و ششم: در روضه و تعزیه، ص ۱۰۴۳-۱۰۵۵
 پیداست که در فاصله باب چهاردهم تا پانزدهم، جای سبک
 هندی با همه وسعت دامنه‌ی تعبیرات و تصویرهای شگفتش که در
 مقوله‌ی زبان حال می‌گنجد. با این تجوز و توسعی که در این کتاب
 به کار رفته. خالی است.

در پایان اشعاری دارد که ماده‌ی این کتاب چند مقاله‌ای بود که در
 دو-سه شماره‌ی نشر دانش سال آخر چاپ شد و از آن پس دکتر
 پورجوادی یادداشت‌های فراوان خود را بر آن افزود و البته نوع
 تألیف چنان است که می‌شود یکصد صفحه یا یکهزار صفحه باشد:

آنچه آغاز ندارد نپذیرد انجام

بر عهده‌خوانندگان و آیندگان است که برداشت‌های خود را
 از این اثر کامل کنند. اینجانب به سهم خود این کتاب را با لذت و
 اشتیاق ورق زدم و در هر بابش، نکته یا نکاتی بود که درهایی در
 ذهن می‌گشود.

این نفس جان منم بر تافته است
 بدی پیراهان یوسف یافته ست
 کز برای حق صحبت سال‌ها
 بازگورمزی از آن خوش حال‌ها

توفیق بیش از پیش ناشر و دوام افاضات و افادات مؤلف
 دانشمندان را خواهانم و این کتاب را به ملاحظه این اثر ارزشمند
 توصیه می‌نمایم؛ زیرا ریخته‌قلم کسی است که در دهه‌های اخیر
 بیشترین خدمات را در نشر و نقد کتاب انجام داده است.

علیرضا ذکاوتی قراگزلو

به گمانم نوعی بیان صاف و مستقیم داریم که از حواس الهام
 می‌گیرد یا بر پایه‌ی داده‌های حسی و عینی است. داستان نویسی
 رئالیستی یا رپورتاژهایی که ارزش ژورنالیستی دارد، از این
 مقوله است. در مرحله‌ی دیگر نفسانیات گوینده (یا نویسنده) بیش
 از محسوسات او دخیل است و در واقع داده‌های حسی را
 دوباره سازی یا گزینش یا کاژ و کوژ می‌کند و از عالم دیگر-مثال
 یا خیال- صحبت می‌شود. شاعران و نویسندگان غیر رئالیست،
 در این حوزه قلم می‌زنند و حتی شاعر اگر هم تمثیلی می‌آورد،
 با ممثل آن کاری ندارد:

پیراهنی که آید از او بوی یوسفم

ترسم برادران غیورش قبا کنند

همچنان که کوچه و خیابان و آدم‌ها در «قصر» کافکا، کوچه
 و خیابان و آدم‌های داستان‌های بالزاک و حتی داستایوسکی
 نیست؛ این یک لایه و پرده‌ی دیگر است؛ همچنان که شراب و
 ریاب حافظ، با آنچه در دیوان منوچهری آمده است، فرق دارد.
 این قسم بیان در یک تعبیر توسعی و تجوزی، شاید همانا زبان
 حال باشد که در کتاب دکتر پورجوادی مطرح شده است؛ هر
 چند که داستان رئالیستی هم چون از تیپ‌ها حکایت می‌کند،
 مدعی زبان حال است. اما یک قسم سوم از بیان هست که
 تحلیلی و علمی و عقلی است.

وقتی ابن عربی دعا کردن انسان به زبان حال را «به حالت
 گریه‌گرسنه‌ای که کنار سفره‌گسترده انتظار می‌کشد» تشبیه
 می‌کند (ص ۲۵۷)، این تصویر همانا از قسم دوم بیان است که
 گفتیم. مولوی استفاضه‌ی ماهیات و استعدادات از فیض
 علی الاطلاق را چنین بیان کرده:

سرخم چو بر گشایی

دو هزار مست تشنه

قدح و سبو بیارند

که مراده و مراده!

خلاصه‌ی مطلب اینکه اگر بخواهیم دایره را خیلی وسیع
 بگیریم، در صناعات خمس آنچه زیر مجموعه «شعر» قرار
 می‌گیرد، همانا زبان حال است که بدین معنا در مقابل خطابه و
 برهان و جدل و سفسطه واقع می‌شود؛ یعنی هر چه کلام مخیل
 است، زبان حال خواهد بود.

اما ابواب کتاب:

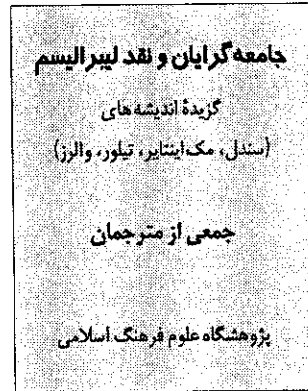
باب اول: نگاهی به ادبیات جهان، ص ۴۱-۷۳

باب دوم: ادبیات ایران پیش از اسلام، ص ۷۷-۸۷

باب سوم: از رودکی تا خیام، ص ۹۰-۱۱۶

باب چهارم: غزالی، ص ۱۲۰-۱۴۴

جامعه‌گرایان و نقد لیبرالیسم، گزیده اندیشه‌های (سندل، مک‌اینتایر، تیلور، والرزا، جمعی از مترجمان، پژوهشگاه علوم فرهنگ اسلامی، چاپ اول، قم، ۱۳۸۵، ۲۵۶ ص، رقعی.

از پدیدار شدن تفکر لیبرالیسمی سال‌ها می‌گذرد و هنوز جامعه لیبرال، آرمانشهر بسیاری از طرف داران غربی و شرقی آن است، اما شاید برای برخی روشنفکران داخلی که چنین اندیشه‌ای را در سر می‌پروراندند، تعجب برانگیز باشد که گذر زمان موجب شده است تا اندیشمندان غربی در خاستگاه این تفکر، اندیشه لیبرالیسم را به چالش کشند و در پی نقد جدی آن برآیند. هر چند نقد این تفکر از سوی متفکران دانشمند اسلامی، مدت‌هاست که آغاز شده، اما بیان این نقدها از سوی خود آنان، شنیدنی و تأمل برانگیز است. آنان در آرمانشهر لیبرالیسم زیسته‌اند و سال‌ها با آن مأنوس بوده‌اند؛ از این رو به خوبی معایب و نواقص آن را درک کرده‌اند.

جامعه‌گرایی یکی از مهم‌ترین جریان‌های فکری منتقد لیبرالیسم سیاسی حاکم بر دوره مدرن در غرب است که در اواخر قرن بیستم - تقریباً همزمان با انقلاب اسلامی ایران - پا به عرصه تفکر سیاسی گذاشته است. انتشار کتاب در پی فضیلت‌السدیر مک‌اینتایر در سال ۱۹۸۱، و لیبرالیسم و محدودیت‌های عدالت در سال‌های ۱۹۸۲ را می‌توان اعلان موجودیت این جریان تلقی کرد.

مسئله آن‌ان که از دریچه جامعه‌گرایانه به نقد لیبرالیسم پرداخته‌اند، همه دیدگاه واحدی ندارند، اما این نقطه در همه آنان مشترک است که به نقد لیبرالیسم و تنگناها و بحران‌های آن در دوران مدرن، توجه خود را معطوف ساخته‌اند.

مقالاتی که در کتاب حاضر ترجمه شده‌اند، به تحلیل دیدگاه چهارتن از مهم‌ترین و معروف‌ترین متفکران منتقد یعنی مایکل سندل، ال‌سدیر مک‌اینتایر، مایکل والرزا و چالرز تیلور می‌پردازند. در میان موضوعات مورد نقد جامعه‌گرایان، چهار موضوع برجسته

دیده می‌شود: ۱. رابطه فرد و جامعه؛ ۲. رابطه حق و خیر؛ ۳. جهان‌شمولی ارزش‌های لیبرالی؛ ۴. ادعای بی‌طرفی.

۱. رابطه فرد و جامعه

فردگرایی در تفکر لیبرال جایگاهی ویژه دارد. از این منظر، تشکل سیاسی جامعه و هر نهاد اجتماعی دیگر، حاصل اراده و خواست افراد است؛ بنابراین هویت‌های فردی بر هویت‌های جمعی تقدم دارد. در ارزش‌ها و موازین اخلاقی نیز، این اراده و انتخاب فرد است که اصالت دارد و می‌تواند مبنای مشروعیت قوانین و سیاست‌ها و ملاک حق و باطل قرار گیرد.

اما جامعه‌گرایان معتقدند این اشخاص خودمختار، در انزوا و تنهایی به وجود نمی‌آیند، بلکه در متن ارزش‌ها و فرهنگ جامعه شکل می‌گیرند و هویت و فردیت شخص در قالب عضوی از جامعه و در مقایسه با دیگران برای او معنا دارد و قابل شناخت است. تفکر ذره‌ای در اندیشه لیبرال با این پیش‌فرض که افراد مجزا هستند و اهداف شخصی از پیش تعیین شده خود را تعقیب می‌کنند و جامعه صرفاً وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف مجزا از هم قلمداد می‌شود، اشخاص را به سوی بی‌هنجاری (normless)، فردمحوری (self-centered) و ناخرسندی از محدودیت‌های حیات مشترک جمعی و بی‌تعهدی به میثاق‌های اجتماعی سوق می‌دهد. حاصل این روند، همین بحران‌های شکننده ملموس جامعه‌های مدرن است.

جامعه‌گرایان برخلاف لیبرال‌ها معتقدند «من» در میان «ما» و در یک ارتباط متقابل و پویا شکل می‌گیرد و تعریف می‌شود. هویت «ما» امر از پیش تعیین شده مقدم بر مشارکت «ما» در جامعه نیست. جامعه‌گرایی برخلاف لیبرالیسم، بیشتر به آرمان اجتماعی انسان می‌اندیشد تا صرف مشارکت مصلحت‌اندیشانه.

۲. رابطه حق و خیر

تفکر لیبرال در دوره مدرن برای تبیین اصول خود از دو ایده بدیل در حوزه فلسفه اخلاق بهره گرفته است: یکی، اصالت فایده‌منسوب به «بنتام» و «میل»؛ دوم، مکتب اصالت وظیفه «کانت». شعار فایده‌گرایان، کسب بیشترین لذت و خوشی با کمترین زحمت برای بیشترین افراد بوده است.

از نظر آنان انسان‌ها به طور طبیعی به دنبال به حداکثر رساندن خوشی و به حداقل رساندن رنج هستند و وظیفه ما در جامعه نیز همین است.

در مکتب اخلاقی کانت، نتیجه و فایده عمل معیار مشروعیت اخلاقی آن به حساب نمی‌آید، بلکه رعایت وظایف و آیین‌های رفتاری صحیح اهمیت دارد. نقد کانت بر فایده‌گرایی این است که دفاع از حقوق و آزادی‌ها، ابزاری است و به عبارت دیگر،

عنوان روش برتر و صحیح بر آنها تحمیل کند. این دیدگاه منجر به نسبیّت و غیر عقلانی بودن اخلاق می شود.

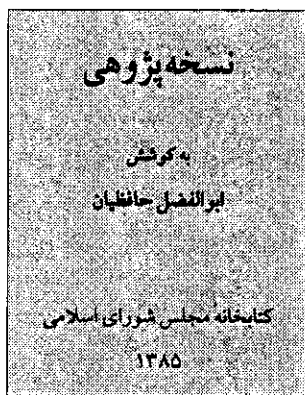
در اینجا دو سؤال مطرح می شود: اول اینکه هرگاه ارزش های حیاتی دیگر در خطر بیفتند و مراعات آنها در تزامن با ارزش هایی چون آزادی و تساهل باشند، چه دلیلی داریم که همیشه آزادی مقدم بر ارزش های دیگر است؟ اگر ارزش ها شخصی و ذهنی و غیر عقلانی اند، چرا اعتبار و اولویت ارزش های لیبرالی بدون دلیل، مسلم فرض می شود؟

سؤال دوم اینکه مگر بی طرفی دولت در مورد ارزش ها و عدم دخالت آن در داوری های اخلاقی ممکن است؟ نهادهای اجتماعی، برای تحقق اهداف خود، ناگزیرند برخی ارزش ها را ترجیح دهند، و الا چگونه می توان مرز میان حقوق و انتظارات مشروع را از ادعاهای نابجا تمیز داد؟

پاسخ به این سؤالات از سوی طرف داران لیبرالیسم، نوعی جزم اندیشی را به همراه دارد که این امر، با مبنای نسبی گرایانه آنان، در تضاد است.

ابوالقاسم آرزومندی

نسخه پژوهی. به کوشش ابوالفضل حافظیان، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، چاپ اول ۱۳۸۵ ش، ج ۳، ۷۵۲ ص.

مطبوعات تخصصی نسخه پژوهی و مجلاتی که منحصر به معرفی و شناسایی نسخه های خطی باشد، در ایران، تاریخی چندان طولانی ندارد و آنچه در این باره انتشار یافته است نیز چندان نپاییده است؛ حتی به همین سال های اخیر نیز که بنگریم، نشریاتی که زیر بار چاپ مقالات مربوط به کتابداری، درج فهرست یک کتابخانه و یا یک کتاب شناسی برود، به چشم نمی خورد.

البته نشریاتی همچون «پژوهش کارنامه درخشان» و «برابری در زمینه معرفی نسخه های خطی» دارند. از گاهنامه هایی که به طور ویژه به فهرست نویسی نسخه های

فایده گرایان اعتبار ذاتی برای اصول مربوط به حق و عدالت قائل نیستند، بلکه برای جلب مصلحت و سودمندی بیشتر اینها را پذیرفته اند.

لیبرالیسم معاصر با الهام از مکتب کانت و ترجیح آن بر مکتب «بنتام» و «میل»، مسئله تقدم حق (فردی) بر خیر (عمومی) را مطرح کرده است. جان والزر، نظریه پرداز مشهور معاصر، در نقد فایده گرایی می گوید: «ویژگی تکان دهنده مکتب فایده گرایی در مورد عدالت آن است که برای این مکتب اهمیت ندارد. مگر به صورت غیر مستقیم - که این مجموعه رضامندی چگونه میان افراد توزیع گردد... از این دیدگاه، توزیع درست آن است که بیشترین رضایت را در پی داشته است...».

جامعه گرایان ایده «خرد» های مستقل و بیگانه از هم را که سنگ بنای اصل تقدم حق بر خیر است، ناصواب و مغایر با واقعیت جوامع و سرشت نوعی انسان ها می دانند و بدین سان، انتقادات هگل بر فلسفه اخلاق کانت را تداعی می کنند.

اشکال دیگر که ریشه در نارسایی فلسفه اخلاقی نظریات لیبرال دارد، آن است که دیدگاه لیبرال مبتنی بر حق، فایده گرایی را رد می کند؛ به این دلیل که بی جهت خواسته ها و منافع افراد را در یک کل تلفیق می کند. از آنجا که امکان توجیه عقلانی برای دفاع از آنچه خیر و غایت صحیح قلمداد می کنیم، وجود ندارد و تلقی هر کس از این امور، شخصی، ذهنی و خودسرانه است، منطقی نیست که به بهانه آنچه مصلحت و خیر اجتماعی تصور می کنیم، علی رغم خواست افراد، برای آنها محدودیت هایی ایجاد کنیم. بنابراین ایده تقدم حق بر خیر به نسبت گرایی اخلاقی در تفکر لیبرال وفادارتر است؛ چنان که فردگرایی را هم بهتر تجلی می بخشد.

۳. ادعای جهان شمولی ارزش های لیبرال

لیبرالیسم، مدعی جهان شمولی است. اما آیا بر اساس مبانی فلسفی این مکتب، چنین ادعایی توجیه منطقی دارند؟ این سؤال از زوایای مختلف قابل بررسی است.

جامعه گرایان از منظر خاص خود و کسانی چون والزر و تیلور، با تأکید بر نقش زمینه فرهنگی در شکل گیری این ارزش ها و فهم پذیر شدن آنها و با اذعان بر خاص بودن فرهنگ در جوامع مختلف، ادعای جهان شمولی را زیر سؤال برده اند.

۴. ادعای بی طرفی

ادعای دیگر لیبرالیسم که مورد نقد جامعه گرایان قرار گرفته است، بی طرفی دیدگاه لیبرال درباره شیوه زندگی و اهداف آن است، لیبرال ها اظهار می دارند که دولت موظف است افراد را در گزینش این امور آزاد بگذارد و حق ندارد روش خاصی را به

نمای مخطوطات دومین نشریه در این زمینه است. «انجمن مخطوطات ایران» در سال ۱۳۷۵ ش با اهتمام هیئت امنایی متشکل از رئیس کتابخانه ملی ایران، وزیر فرهنگ و ارشاد، رئیس سازمان مدارک فرهنگی و دو تن از خبرنگاران نسخه‌های خطی، به منظور حفظ و اشاعه میراث مکتوب و آشنا کردن مردم با افتخارات گذشته، و انتقال آن به نسل‌های آینده آغاز به کار کرد و شناسایی و ثبت آثار خطی موجود در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی، برقراری ارتباط با صاحبان این آثار در جهت افزایش دانش ثبت و حفظ و نگهداری مخطوطات، و تلاش در جهت تدوین و تصویب قانون ملی حمایت از میراث مکتوب را در دستور کار خویش قرار داد.

این انجمن، در تابستان ۱۳۷۶ ش اقدام به چاپ نشریه‌ای داخلی با عنوان نمای مخطوطات کرد. این شماره به عنوان شماره صفر در ۳۲ صفحه با قطع رحلی به چاپ رسید که پس از آن، شماره دیگری از آن رویت نشد.

نسخه‌پژوهی مجموعه مقالاتی است در زمینه متون و نسخه‌شناسی که هر جلد از آن شامل مقالات تخصصی در حوزه فهرست نسخه‌های خطی، تصحیح رساله‌های خطی، راهنمای کتاب‌خانه‌ها و گنجینه‌های دست‌نویس‌های اسلامی در ایران و جهان، تکمله و تصحیح فهرست‌ها می‌شود. جلد نخست این مجموعه، به دست خانه پژوهش و جلد دوم آن از سوی کتابخانه مجلس در سال‌های ۸۳ و ۸۴ چاپ و به بازار کتاب عرضه شده بود که به عنوان کتاب سال حوزه برگزیده شد.

نسخه‌پژوهی را باید خلف نشریه نسخه‌های خطی با آرمان‌هایی بزرگ‌تر معرفی کرد که در سه جلد نخست خود به تحقق آرمان‌هایش پرداخته و نزدیک به ده هزار نسخه خطی را برای نخستین بار شناسانده است.

اکنون جلد سوم نسخه‌پژوهی در ۷۲۵ صفحه به وسیله کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی منتشر شده است که به معرفی مهم‌ترین مقالات آن می‌پردازیم:

- یکی از مقالات این دفتر که از مرحوم استاد سیدعبدالعزیز طباطبایی (۱۳۴۸ - ۱۴۱۶ق) است، به معرفی چند نسخه خطی از مدرسه حضرت ولی عصر (عج) در خوانسار اختصاص دارد. نویسنده این مقال، در سفری به خوانسار، در سال ۱۴۱۴ق، ۱۲۱ عنوان کتاب و رساله از نسخه‌های خطی کتابخانه مذکور را فهرست کرده که امید است طلیعه‌ای بر فهرست‌نگاری حدود ۱۲۰۰ نسخه خطی موجود در آن کتابخانه باشد.

- «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله حاج ملاعلی خیابانی تبریزی (۱۲۸۲ - ۱۳۶۷ق)». فهرستی خودنوشت

خطی می‌پرداخته است، نشریه نسخه‌های خطی است. این گاهنامه در سال ۱۳۳۷ ش به کوشش ایرج افشار (۱۳۰۴ ش) و شادروان محمدتقی دانش‌پژوه (۱۲۹۰ - ۱۳۷۵ ش) پایه‌گذاری شد (دانش‌پژوه، محمدتقی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ج ۱۶، ص ۵) و نخستین شماره آن در سال ۱۳۳۹ ش از سوی انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسید. پیشنهاد آن را دکتر صلاح‌الدین منجد، مسئول مؤسسه المعهد المخطوطات العربیة در قاهره، داده بود و نام آن در ابتدا به نسخه‌های خطی: نشریه کتابخانه مرکزی تغییر یافت (قاسمی، سیدفرید، «استاد افشار و مطبوعات»، ماه‌نامه کلک، اسفند ۱۳۷۵ ش، ص ۸۴، ص ۱۶). از این نشریه دوازده شماره به چاپ رسیده:

دفتر نخست، ۱۳۳۹ ش، ۲۷۲ ص. دفتر دوم، ۱۳۴۱ ش، ۲۸۶ ص. دفتر سوم، ۱۳۴۲ ش، ۴۸۸ ص. دفتر چهارم، ۱۳۴۴ ش، ۶۹۴ ص. دفتر پنجم، ۱۳۴۶ ش، ۷۶۷ ص. دفتر ششم، ۱۳۴۸ ش، ۶۹۸ ص. دفتر هفتم، ۱۳۵۳ ش، ۸۱۱ ص. دفتر هشتم، ۱۳۵۸ ش، ۳۱۰ ص. دفتر نهم، ۱۳۵۸ ش، ۴۵۰ ص، به ضمیمه ترجمه احیاء العلوم. دفتر دهم، ۱۳۵۸ ش، ۴۰۷ ص، به ضمیمه نمونه‌های عکسی. دفتر یازدهم و دوازدهم، ۱۳۶۲ ش، ۱۰۳۴ ص، به ضمیمه نمونه‌های عکسی، روی جلد دفتر یازدهم و دوازدهم نوشته شده است: «زیر نظر محمدتقی دانش‌پژوه و اسماعیل حاکمی».

در دفتر نخست این مجموعه چنین می‌خوانیم: «مقصود از تهیه و نشر این مجموعه ... آن است که اطلاعات تازه و سودمند در خصوص نسخه‌های خطی به خصوص آنها که در ایران مضبوط است و درباره آنها تحقیقات و مطالعاتی نشده، به دسترس اهل علم و تحقیق گذارد شود ...» (نشریه نسخه‌های خطی، ۱۳۴۹ ش، ۱ ش، ص: الف).

بنیان‌گذاران نشریه در ابتدا، فاصله انتشار هر دفتر را سالی یک بار ذکر کردند (نشریه نسخه‌های خطی، ۱۳۴۹ ش، ص: ۱، ب) که متأسفانه در طول مدت انتشار، تا پنج سال نیز به تعویق افتاد.

اهتمام گردانندگان نشریه در طول کارشان، فهرست‌نویسی و معرفی نسخه‌های پراکنده فارسی در ایران و جهان، و ارائه فهرست‌اجمالی از نسخه‌های خطی کتابخانه‌ها به ویژه کتابخانه‌های خصوصی در سراسر ایران بوده است (قاسمی، سیدفرید، تاریخ مطبوعات کتاب‌گزار، ج ۱، ص ۲۰۳).

طول عمر این نشریه از آغاز انتشار تا آخرین دفتر، ۲۳ سال است که به طور متوسط، در هر دو سال، یک شماره چاپ شده است.

و بخش دوم، شامل نسخه های خطی ۵۱ کتاب از آثار ابن فهد و بخش سوم شامل معرفی ۸۴ منبع درباره ابن فهد است.

- «نویافته های گنجینه های دست نویس های اسلامی در ایران»، از ابوالفضل حافظیان و محمدحسین حکیم. برای شناسایی گنجینه های دست نویس های اسلامی در ایران، تلاش هایی انجام شده است که از جمله می توان به پژوهش هادی شریفی و استندراک احمد رضا رحیمی ریسه اشاره داشت. این گفتار، در تکمیل یافته های پیشین، یا تصحیح اطلاعات آنها فراهم آمده است و حدود ۳۵۰ مجموعه را که دست نویس دارند، برای نخستین بار می شناساند و اطلاعات مربوط به صد مجموعه یاد شده پیشین را تصحیح می کند. این گفتار، مجموعه های ۶۲ شهر ایران را با ۱۱۵ هزار دست نویس جدید بر اساس ۱۷۵ جلد فهرست های چاپ شده می شناساند که همه این اعداد و ارقام، بر ضرورت برداشتن گام های استوار برای تداوم کار فهرست نویسی تأکید دارد.

- «موقوفات مکتبه العلامة السید صادق بحر العلوم»، تألیف سید صادق بحر العلوم (۱۳۱۵ - ۱۳۹۹ق) که اکنون به اهتمام سید صادق اشکوری به چاپ رسیده است. آیت الله بحر العلوم، بخشی از کتاب های چاپی محقق خود و حدود هشتاد نسخه خطی از کتاب هایش را وقف کرده و فهرستی از آنها را نگاشته که اکنون در این گفتار آمده است.

- «نسخه های خطی چند مجموعه شخصی در لاهور (پاکستان)»، نوشته دکتر عارف نوشاهی. معرفی چند نسخه خطی است از چهار مجموعه شخصی در شهر لاهور پاکستان که نویسنده به تفصیل به شناساندن آنها می پردازد. بخش اعظم نسخه های شناسانده شده در این گفتار، به زبان فارسی، و برخی مانند سراج اللغة، نسخه منحصر به فرد، و بعضی به خط مؤلف است که نشان از ریشه کهن اندیشه و زبان پارسی در شبه قاره دارد.

- «مجموعه لطافت و منظومه ظرافت»، نسخه ای خطی از جنگ شعری «مجموعه لطافت و منظومه ظرافت» که محمود شاه نقیب در شیراز به سال ۸۲۷ ق گردآوری و کتابت کرده و اینک در کتابخانه کمبریج انگلستان نگهداری می شود. این جنگ، گزیده ای از اشعار شاعران را در دوازده باب آورده است. نگارنده مقاله کوشیده تا شعرها و شاعران آنها را شناسایی و شعر موجود در جنگ را با متن موجود در دیوان آن شاعر مقایسه کند و موارد نو یافته را با علامت ستاره نشان دهد. از حدود ۶۵۰ قطعه شعر موجود در این جنگ، ۱۳۵ مورد در دیوان موجود شاعر، یافت نمی شود و ۷۴ مورد، اشعاری است از شاعران که دیوانی از آنها موجود نیست.

- از لابه لای نسخه ها، به کوشش ابوالفضل حافظیان.

است شامل معرفی صد کتاب شیعی و ده کتاب از اهل تسنن که محمد الوان ساز خوبی آن را تحقیق کرده است.

- «فهرست مجموعه های کتابخانه علامه طباطبایی شیراز»، نوشته محمد برکت. نخستین بخش از نسخه های این کتاب ویژه نسخه های کهن و خط مؤلف است که شامل ۱۳۳ نسخه در دفتر یکم نسخه پژوهی است و بخش دوم آن که شامل معرفی نسخه های تک کتاب و شامل ۱۳۳۸ نسخه است، در دومین دفتر نسخه پژوهی، و اکنون بخش پایانی شناسانده شده که یک هزار عنوان کتاب را در قالب سی صد مجموعه در بر دارد. پیشینه کتاب های این کتابخانه را مجموعه شیخ عبدالنبی امامی (۱۲۶۶ - ۱۳۵۴ق) و بخشی دیگر را کتاب های دکتر احمد افشار شیرازی تشکیل می دهد.

- «الرسالة الطلائعیه»، رساله ای است کوتاه درباره عقاید شیعی که آن را عالم بزرگ قرن هشتم، شهید اول (م ۷۸۶ق) نگاشته و رضا مختاری محقق آن بوده است.

- «الرسالة القلمیة» به زبان عربی و از نویسنده ای ناشناس است که در سال ۹۶۶ ق نگاشته شده و بر اساس تنها نسخه شناخته شده آن در کتابخانه آیت الله مرعشی تصحیح شده است. رساله های قلمیه، فصلی از تاریخ ادبیات عربی و فارسی را تشکیل می دهد. محور اصلی این رساله ها، سجع پردازی، صنایع ادبی و لغز گوئی در وصف قلم است.

- «نسخه های اصل از سده نهم هجری»، از مریم تفضلی. نویسنده این مقال، تلاش پیگیری برای یافتن نسخه های خطی که به خط مصنف است و مقاله با یادداشتی از مصنف آغاز شده است. بخشی از این پژوهش که مربوط به قرون چهارم تا هشتم هجری بود، در نخستین دفتر نسخه پژوهی به چاپ رسید و گفتار حاضر، استدراک است که بر آن نگاشته شده است. پس از آن، نود کتاب به ترتیب سال تحریر به عنوان نسخه های اصل آثار سده نهم هجری شناسانده شده است.

- «کتاب شناسی خواب گزاری»، به کوشش محمدعلی صالحی. این پژوهش، از کتاب شناسی های موضوعی است که یکی از هدف های مهم فهرست نگاری را تشکیل می دهد. در این مقال، ۴۶۸ عنوان و ۵۱۳ نسخه خطی به زبان های مختلف (فارسی، عربی، ترکی و اردو) به ترتیب الفبا در منابع کتاب شناسی مربوط به کتابخانه های ایران، مصر، یمن، هند، آمریکا، کویت، حجاز و سوریه به همراه نمایه های لازم، سامان یافته است.

- «راهنمای پژوهش درباره ابن فهد حلی»، از محمدرضا زاد هوش، بخش نخست، شامل زندگی نامه ابن فهد حلی (۷۵۶ - ۸۴۱ق)، استادان، شاگردان و روز شمار زندگی علمی او،

عباس علی ادیب، در سال ۱۳۱۵ ق برابر با ۸ مهر ماه ۱۲۷۶ ش در منطقه حبیب آباد برخوار اصفهان زاده شد. وی تحصیلات خود را حوزه علمی اصفهان و در محضر استادانی چون: میرزا محمدعلی معلّم حبیب آبادی، شیخ علی یزدی، حکیم شیخ محمدخراسانی، آقا سیدعبدالحسین سیدالعراقین، آقا میرزا یحیی بیدآبادی، حاج میر محمدصادق خاتون آبادی، شیخ علی عاشق آبادی، آخوند گزی و آخوند کاشی سپری کرد. آن گاه موفق به اخذ اجازه از بزرگانی چند شد که آیت الله سیدمحمدباقر درچه ای، آیت الله سیدابوالحسن اصفهانی و آیت الله سیدمحمد حجت کوه کمره ای از آن جمله اند.

آیت الله ادیب در رشته های علمی گوناگون همچون: فقه، اصول و حتی ادبیات عرب مجتهد بود، در مسائل منطق، حکمت، فلسفه، هیئت، نجوم و ریاضی تسلط کامل داشت، با زبان فرانسه به خوبی آشنا بود و اشعاری به این زبان می سرود، وی در اسطرلاب، هندسه و لگاریتم نیز صاحب نظر بود و به همین علت، شیخ العلمای اصفهان و شیخ بهایی زمان لقب گرفت. حوزه علمی اصفهان نزدیک به هفتاد سال از سفره علم و دانش پربرکت او بهره گرفت. ایشان در حیات علمی خویش شاگردان زیادی را تربیت کرد.

سرانجام بعد از ظهر روز ۱۴ خرداد ۱۳۷۱ ش مصادف با دوم جمادی الثانی ۱۴۱۲ ق آن عالم فقیه صمدانی به ملکوت پیوست. پیکر مطهر وی طبق وصیت ایشان در جوار صاحب بن عبّاد به خاک سپرده شد.

تالیفات ارزشمند این حکیم وارسته عبارت اند از:

- ارث الشیعه، درباره تقسیم ارث در یک مقدمه وسی فصل. این کتاب گران بها زاینده تسلط کامل ایشان به فقه و ریاضیات است. در اوایل کتاب تا فصل هجدهم، به بیانی ساده، طریقه تقسیم و سهام هر یک از ورثه را به طریق واضح، برای عامه مردم بیان کرده است. مطالب دقیق تر که برای اهل دانش مفید است، در اواخر کتاب و از فصل نوزدهم به بعد به نگارش درآمده است. تاریخ تألیف کتاب، سال ۱۳۸۱ ق است. در مقدمه کتاب احسن التقویم به افق مکه و مدینه منوره اشاره شده که این کتاب چهار بار به طبع رسیده است.

- وظایف الشیعه در شرح دعای ندبه. تألیف این کتاب در شوال ۱۳۸۲ ق به اتمام رسیده و در ذیقعده ۱۳۸۲ ق، در چاپخانه ربّانی اصفهان به چاپ رسیده است. در ابتدای این کتاب، دو قصیده از مؤلف در فضیلت دعای ندبه آمده که یکی به عربی و دیگری به فارسی سروده شده است. سپس در ۳۳۰ صفحه به شرح دعای ندبه می پردازد. ضمناً دعای ندبه با ترجمه

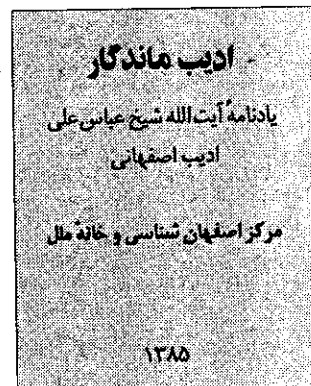
برگ های آغاز و پایان نسخه ها، جولانگاه کاتبان و مالکان فاضل است که نکته هایی نغز را برای ثبت در تاریخ، و بهره گیری آیندگان نگاشته اند که غالباً از دید فهرست نگاران پوشیده مانده و فهارس منعکس نشده است. در این گفتار، پانزده نکته آمده است.

- «تعلیقات علی الذریعة الی تصانیف الشیعه»، از سیدسعید اختر رضوی به کوشش سید محمد رضا حسینی جلالی، آیت الله اختر رضوی (۱۳۴۵ - ۱۴۲۳ ق)، مواردی زیر عنوان «تکملة الذریعة» نگاشته که در دفتر دوم نسخه پژوهی درج شد. علاوه بر آن، به درخواست محقق فقیه سیدعبدالعزیز طباطبایی، تعلیقاتی در حاشیه کتاب ذریعه نگاشته که در این گفتار آمده است. ۶۷۳ نکته نوشته در این تعلیقات، در جهت تکمیل و تصحیح توضیحات آقا بزرگ تهرانی و بیشتر ناظر به آثار عالمان شیعه شبه قاره هند است که با توجه به آشنایی مرحوم رضوی با آن منطقه، ارزش زیادی دارد.

- «چکیده طرح تدوین کتاب شناسی بزرگ شیعه و دیدگاه های پژوهشگران». مؤسسه کتاب شناسی بزرگ شیعه، طرحی برای تدوین کتاب شناسی آثار شیعه امامیه ارائه کرده است. ضرورت تهیه و نشر چنین اثری با توجه به صدمین سالگرد آغاز نگارش کتاب ذریعه بر کسی پوشیده نیست. بر همین اساس، این مؤسسه، طرح پیشنهادی خود را به پژوهشگران ارائه داده است و جمعی از آنان دیدگاه های خود را به شکل مکتوب عرضه کرده اند. در این مجموعه پاسخ ها، حدود صد نکته ارائه شده که برای گام نهادن در چنین راهی، پشتوانه پژوهشی مهمی خواهد بود.

*

ادیب ماندگار؛ یادنامه آیت الله شیخ عباس علی ادیب اصفهانی. اصفهان: مرکز اصفهان شناسی و خانه ملل، چاپ اول بهار ۱۳۸۵ ش، ۲۸۴ ص، وزیری، مصور (رنگی)، جدول.

دانشمند بزرگوار، فقیه، ادیب، شاعر، اصولی، هیئت دان و ریاضی دان خطه علم و هنر اصفهان، مرحوم آیت الله شیخ

آیت الله ادیب به طور مستقل نیز در ذیقعدہ ۱۳۸۲ ق در چاپخانه ربانی اصفهان به طبع رسیده است.

- هدیه العباد در شرح حال صاحب بن عباد، در ردّ تهمت ستی بودن صاحب بن عباد. او صاحب را مجدّد قرن چهارم دانست که حق بزرگی بر شیعیان جهان به خصوص ایرانیان دارد.

- کتاب تطبیق، در بیان سال ها و ماه های هجری قمری و هجری شمسی (از اول هجرت نبوی تا سال ۱۲۶۸ هجری برابر سال ۱۲۳۰ خورشیدی به حساب کبیسه، و بعد از آن آخر، مطابق تقویم). در چهار فصل: ۱. در بیان سال قمری؛ ۲. در بیان سال خورشیدی؛ ۳. در بیان شرح جدول ۵ (تعیین سال ها و کیفیت محاسبه آن تا ۱۲۷۶ قمری)؛ ۴. در تطبیق سال های قمری و شمسی. علت تدوین کتاب آن است که تواریخ اسلامی از قدیم الایام به سال های هجری و در سال ۱۳۴۴ ق، در ایران، سال خورشیدی معمول بوده و نزد مردم، این دو تاریخ مورد اشتباه واقع می شده است. تألیف این کتاب در ربیع الاول ۱۳۹۶ ق به پایان رسیده است.

- الرسالة القطیبة فی اوقات الصلوات والصوم فی مناطق الشماليه. در تعیین اوقات نماز و روزه در مناطق قطبی که به زبان عربی و فارسی چاپ و در پایان هر کدام، چکیده مطالب به زبان انگلیسی هم نوشته شده است. نویسنده در این رساله، از اصول، قواعد و قوانین هیوی فضایی و زمینی بحث کرده و مبحث ابتکاری نجومی فقهی در بررسی قطب و مسائل عبادی مربوط به آن از قبیل شفق و فلق های قطبی، روز و شب بلاد قطبی و مدارات نزدیک به قطب و نیز مداراتی را که عرض های جغرافیایی آنها کمتر از مناطق قطبی است، کاویده است.

- رساله قطیبه فارسی مطابق با رساله قطیبه عربی، در تعیین اوقات نمازها و زمان امساک برای روزه در مناطق شمال. فلسفه تألیف این کتاب چنین بود که بعضی از مغرضین و دشمنان دین اشکال می کردند که اسلام، دین ناقصی است و تعیین تکلیف برای نماز و روزه افراد ساکن در قطب نکرده است. تألیف کتاب در ذیقعدہ ۱۳۹۲ ق به اتمام رسیده است.

- ملحقات قضاوت های امیر المؤمنین (ع).

- ملحقات مناسک الشیعه، در زیارت حضرت رسول (ص) و چهار امام (ع). این کتاب در شعبان المعظم ۱۳۸۲ ق در ۱۲۰ صفحه تدوین شده و به ضمیمه مناسک حج مرحوم آیت الله سید محسن طباطبایی حکم نیز به چاپ رسیده است.

- احسن التقویم اصفهان، مؤلف اوقات شرعی اصفهان و سایر شهرهای استان اصفهان را استخراج کرده و گزیده ای از اختیارات ایام را نیز در آن گنجانیده است. این تقویم با دخالت

دادن معادله زمان در آن و بدون استفاده از ماشین حساب و کامپیوتر انجام شده است و به منزله تقویم دائمی برای سال های شمسی است. زمانی آن مرحوم می بیند اذان را قبل یا بعد از وقت شرعی از رادیو پخش می کنند. از این رو، این کار بسیار بزرگ را که به ظاهر تقویم کوچکی است، انجام، و مردم را از خواندن نماز باطل نجات داد. ادیب در این باره می فرماید: «وقتی من می رفتم نماز، می دیدم عده ای دارند از نماز برمی گردند!»

تاریخ تألیف کتاب، سال ۱۳۸۱ ق است. چاپ ها: ۱. به صورت مکرر، اصفهان، ۱۳۳۱ ش؛ ۱۳۴۲ ش، ۴۲ ص، جیبی، جدول. ۲. خانواده آن مرحوم هم به مناسبت هفتمین روز درگذشتش کتاب احسن التقویم را تجدید چاپ کردند و به طور رایگان در اختیار علاقه مندان قرار دادند.

- احسن التقویم، از ویژگی های نجومی و اوقات شرعی به افق مکه مکرمه و مدینه معظمه بحث شده است.

- احسن التقویم، برای کاشان و بلاد دیگر که تقریباً در عرض آن شهرستان است. از صفحه ۲۰ تا آخر، ساعات شبانه روز کاشان به ساعات کوک تهران تعیین شده و شهرهایی که ظهر، فجر، طلوع، غروب و مغرب آن، قبل و بعد از ساعات کاشان است، در صفحه ۹ مشخص شده است.

- احسن التقویم، برای دبی، شارجه و ابوظبی، در سال ۱۳۶۷ ش. یکی از پسران آیت الله ادیب، از طرف دولت جمهوری اسلامی در دبی مأموریت داشت. اهالی از وی تقاضا کردند که او برای ماه رمضان آن سال، اوقات شرعی را به افق آنجا استخراج کند. چند ماه بعد که روشن شد مردم از تقویم اوقات ماه رمضان راضی بوده اند، استخراج اوقات شرعی برای تمام روزهای سال، با همکاری یکی از شاگردانشان صورت گرفت و بارها در دبی تجدید چاپ شد. هم چنین پس از وفات آیت الله ادیب نیز با اضافه کردن طلوع و غروب آفتاب به آن، در دبی به چاپ مجدّد رسید.

- قبلة البلدان، در قبله بلاد ایران، چاپ نشده است.

- رساله در توبه.

- رساله در علم.

- دیوان اشعار فارسی و عربی. آن مرحوم، ابتدا «نادم» تخلص می کرد و پس از آنکه نام خانوادگی خود را ادیب قرار داد، همین کلمه را برای تخلص انتخاب کرد.

یادنامه حاضر

این مجموعه در شش بخش تنظیم یافته است:

بخش اول: مقالات.

بخش دوم: گفت و گوها، شامل مصاحبه مجله حوزه با

آیت‌الله ادیب و مصاحبه درباره شخصیت آن بزرگوار با آیت‌الله جوادی آملی، آیت‌الله ابراهیم امینی، حجت‌الاسلام شیخ مجتبی بهشتی، دکتر علی شریعتمداری، آیت‌الله محمدتقی مجلسی، حجت‌الاسلام شیخ عبدالرحیم محمدی و آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی.

بخش سوم: در نگاه شاگردان و یاران، شامل مطالبی از دکتر محمد فشارکی، حجت‌الاسلام سیداحمد مؤمنی، آیت‌الله یوسف صانعی، آیت‌الله سیدحسن فقیه‌امامی و حجت‌الاسلام سیدمحمدتقی مدنی.

بخش چهارم: در نگاه شاعران، شامل اشعاری از اسماعیل احمدیان (ساطع)، محمدعلی اسلامی، مرتضی اشتری، اصغر برادران (روشن)، عباس تمیزی (قدیر)، ابراهیم توکلی (توکل)، ولی‌الله رسولی، رضا صغیر (سعید)، محمدعلی فریور، مهدی فرزانه، حسین فروتن، سیدمصطفی نحوی، عبدالعلی نصر اصفهانی، مصطفی هادوی (شهیر اصفهانی) و علی اکبر محمد هاشمی حبیب‌آبادی.

بخش پنجم: اشعار استاد به دو زبان فارسی و عربی.

بخش ششم: ضمايم، شامل تصاویر مختلف.
اهم مطالب مندرج در مقالات این یادنامه که در بخش نخست کتاب آمده‌اند، به این شرح است:

- صاحب بن عباد با تکیه بر کتاب هدیه العباد آیت‌الله ادیب از محمدعلی چلونگر. در ابتدا به ادله معتقدان به شیعه امامی بودن صاحب، ادله معتقدان به معتزلی بودن او می‌پردازد و آن‌گاه ادله معتقدان به معتزلی بودن صاحب را به چالش می‌کشد. گذری بر حیات علمی و فرهنگی صاحب بن عباد، پایان بخش مقاله است.

- یک محله یک مدرسه از محمدحسین ریاحی در دو بخش سامان یافته است. در بخش نخست به پیشینه محله طوقچی اصفهان که محل اقامت و تدریس صاحب بن عباد بوده است، می‌پردازد. بخش دوم به ارائه تاریخچه‌ای از مدرسه صدر بازار اصفهان اختصاص یافته که در طول سالیان، نقش بزرگی در تربیت طلاب علوم دینی داشته است. ویژگی‌های بنا، کتابخانه، سنگاب، تعمیرات و دانش‌آموختگان مدرسه صدر از جمله مباحث این مقال است.

- ادیب، فقیه نامور و اخترشناس نوآور از علی زمانی قمشه‌ای. به صورت تفصیل به نجوم در منظر پیامبر (ص)، امیرالمؤمنین (ع) و امام صادق (ع) روی می‌کند و سپس گزیده‌ای از نظریات دانشمندان دوره اسلامی در این دانش را بیان می‌دارد؛ اشخاصی همانند فزاری، جابر بن حیان، خاندان نویخت، فضل بن ابی سهل،

محمدبن موسی خوارزمی، بنوموسی بن شاکر، کندی، ابومشعر بلخی، بتانی حرانی، ابن هیثم، شهردان بن ابی خیر رازی، کمال‌الدین فارسی، غیاث‌الدین جمشید کاشانی، مولا عبدالعلی بیرجندی، مولا الیاس اردبیلی، غیاث‌الدین منصور دشتکی، شیخ بهایی، میرزا عبدالغفار نجم‌الدوله، عبدالرزاق بغایری و پس از آن، حضرت آیت‌الله ادیب.

- ادیب صاحب بن عباد از نظر آیت‌الله ادیب اصفهانی، به قلم نصرالله شاملی. نویسنده مقاله به منظر صاحب ادیب از زبان آیت‌الله ادیب، فن نظم صاحب از زبان ادیب اصفهانی، نمونه‌هایی از نثر صاحبان بن عباد، احوال دیگر صاحب از زبان آیت‌الله ادیب و سیطره صاحب بر علم لغت عرب، صرف و نحو و عروض و نقد می‌پردازد.

- شیخ‌العلمای حوزه اصفهان، از مهدی قرقانی. ابتدا از زندگی علمی، تحصیل، استادان و مشایخ اجازه آیت‌الله ادیب سخن می‌راند و مقام علمی وی را به خواننده می‌نمایاند. سپس سیری دارد در تألیفات استاد، و آن‌گاه نکات اخلاقی زندگی ایشان از جمله اهمیت دادن به نماز جماعت را برمی‌شمارد. بیان خاطراتی از مکارم اخلاقی و سیره علمی، دانش و نظریات علمی، استادان، مصاحبان و شاگردان او از دیگر بخش‌های این مقاله است.

- نظری بر شخصیت و آثار نجومی آیت‌الله ادیب، از محمدباقر غفرانی. او مقاله را با بحثی در مشایخ اجازه و آثار قلمی استاد آغاز می‌کند و سپس مطالبی را جمع به تقویم و اوقات نمازها و آشنایی خود با آیت‌الله ادیب ارائه می‌دهد.

حبیب‌آباد بر خوار زادگاه عالم و اندیشمند فرزانه حضرت آیت‌الله ادیب، از حسن محسنی. او به بیان ویژگی‌های طبیعی، انسانی، اقتصادی، موقعیت جغرافیایی و سابقه تاریخی حبیب‌آباد بر خوار اصفهان می‌پردازد و در پایان از مشاهیر حبیب‌آباد سخن به میان می‌آورد: میرزا محمدعلی معلم حبیب‌آبادی، عباس محوری، محمدعلی محسنی، علی اکبر هاشمی، پرویز بیگی و دکتر عباس ادیب حبیب‌آبادی از این جمله‌اند.

- شخصیت ادبی محروم آیت‌الله حاج شیخ عباس علی ادیب از سید علی میرلوحی فلاورجانی پس از ذکر خاطرات و یادمان‌هایی که از استاد دارد، به مقام ادبی ایشان و ذکر نمونه‌هایی از تبحر استاد در سجع نویسی، سرودن اشعار به فارسی و عربی و ترجمه فارسی اشعار صاحب بن عباد می‌پردازد.

محمد رضا زاده‌موش

هیچ کس مسائل علم حقیقت را چنان مضبوط و مربوط بیان نکرده بوده است... و ثانیاً از برای تعمیم و تمیم فایده آن را به عبارت عربی نقل کرده و فواید دیگر بر آن مزید ساخته (عبدالرحمن جامی، نفحات الأنس، ص ۵۰۷-۵۰۸).

شرح فارسی (مشارق الدراری) را استاد فقیه سید جلال آشتیانی همراه با تعلیقات و مقدمه ای بسیار سودمند به چاپ رساند و در همان مقدمه از تمایل خود برای تصحیح و تحقیق شرح عربی (منتهی المدارک) خبر می دهد و می گوید که «شرح عربی را به خواست حق با مقدمه ای مفصل تر و جامع تر منتشر می نمایم؛ چه آنکه مؤلف در شرح عربی و مقدمه آن مطالبی دارد که در فهم مشکلات عرفان به اهل فن کمک می نماید» (از ابتدای مقاله تا این قسمت را با دخل و تصرف، از مقدمه استاد جلال الدین آشتیانی بر مشارق الدراری استفاده کرده ام).

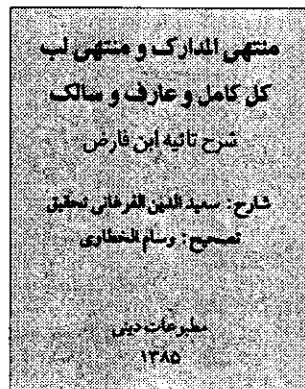
افسوس که چنین نعمتی نصیب مشتاقان معرفت نشد، ولی اینک بسی مایه خوشحالی است که این کتاب با تصحیح و تحقیق جناب «وسام الخطاوی» به زیور طبع آراسته گردید؛ هر چند جای مقدمات عالمانه مجدد حکمت و معرفت استاد آشتیانی (ره) خالی است، و چه زیبا و قدرشناسانه است که در ابتدای کتاب، این اثر به ایشان هدیه شده است.

برای اطلاع از مطالب مطرح در مقدمه عربی سعیدالدین فرغانی که از صفحه ۲۵ تا صفحه ۲۱۶ ادامه دارد، فهرست خلاصه ای را که خود فرغانی در ابتدای مقدمه آورده، عیناً ذکر می کنیم:

«هذا فهرست اصولها: الأصل الأول: في ذكر رتب الذات، و تعین الأسماء منها و الصفات و ذكر كيفية انشاء الفروع من تلك الأسماء و الصفات من اصولها مع تعرض لشرح معاني الأسماء التسعة و التسعين و ذكر انشاء باقي الأسماء منها دقيقتها و جليلها. الأصل الثاني: في ذكر احكام مرتبة الأرواح و عالم الملكوت و بيان كيفية تحققها و تعينها من حضرة الجبروت. الأصل الثالث: في ذكر تعين عالم المثال و مرتبة الأجسام الى أن تكونت صورة آدم (عليه السلام). الأصل الرابع: في ذكر نشأة الإنسان و أطواره و أحواله و بيان الطريق المستقيم الذي بغشيانها تصل سريعاً الى مرجعه ماله، ثم شرع في تسويد شرح هذا القصيدة».

از محسنات این تحقیق این است که تمام مباحث عنوان بندی و نیز فهرست جامعی از مطالب تدوین شده و در انتهای کتاب آمده و نیز فهرست مفصلی نیز در پایان کل کتاب پیش بینی شده است. در پایان از فرصت استفاده کرده، از مسئولین دفتر نشر میراث مکتوب می خواهم تا همت گمارند و کتاب تأییه عبدالرحمن جامی را در ترجمه منظوم تائیه ابن فارض به انضمام

منتهی المدارک و منتهی لب کل کامل و عارف و سالک، شرح تائیه ابن فارض. شارح: سعید الدین الفرغانی، تحقیق و تصحیح: وسام الخطاوی، ج ۱، مطبوعات دینی، قم، ۱۳۸۵، ۱۲ ص و زبیری.

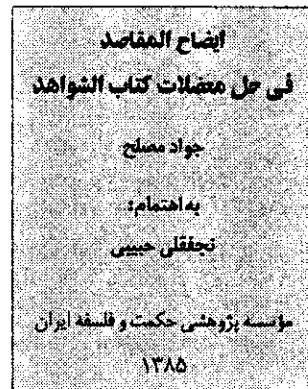

ابو فحوص (ابوالقاسم) عمر بن ابی الحسن علی بن مرشد بن علی معروف به ابن فارض (م ۶۳۲ ق) در صدر عارفان مؤثر در جریان عرفان و تصوف بوده است. وی علاوه بر تسلط بر عرفان نظری، ذوق ادبی سرشاری داشته و دیوان او گنجینه ای است در معارف شهودی، و در رأس آن قصیده تائیه وی قرار دارد که شروح بسیاری بر آن نوشته شده؛ از جمله: شرح قیصری، کاشانی، سراج هندی، بساطی، ابن حجر عسقلانی و... اما شرح سعیدالدین فرغانی از ارزش ویژه ای برخوردار است؛ چرا که وی یکی از شاگردان میرز و درجه اول شیخ کبیر خاتم المحققین صدرالدین قونوی و شرح او نیز اولین شرح تائیه بوده. صدرالدین این قصیده را در روم و شام و مصر و نیز بنا بر تصریح شمس الدین ایکی به زبان فارسی تدریس می کرده است. فرغانی تقریرات استاد را ابتدا به صورت فارسی تحریر می کند و بر آن مقدمه ای نافع که در فهم قصیده مدخلیتی تام دارد، مرقوم می دارد و استاد او قونوی نیز مقدمه ای به زبان پارسی بر آن می نویسد. به دستور او سعیدالدین شرح را به عربی نیز تحریر می کند و مطالب گران قدری نیز بر مقدمه آن می افزاید و آن را منتهی المدارک و منتهی لب کل کامل و عارف سالک نام می نهد. فرغانی در مقدمه و شرح مشکل ترین مباحث عرفان را با بیانی زیبا و زبانی رسا و تحریری روان تقریر می کند که اغلب متأخران از او بهره ها برده اند، به خصوص مقدمه متن عربی (منتهی المدارک) که حاوی عالی ترین مباحث عرفانی است. جناب محقق عبدالرحمن جامی در نفحات الأنس می گوید: «شیخ سعدالدین فرغانی (رحمة الله تعالی) [وی به اشتباه نام فرغانی را سعدالدین نوشته و بر خلاف مقدمه قونوی است] وی که از کمال ارباب عرفان و اکابر اصحاب ذوق و وجدان بوده و

شرح محمود قیصری بر تائیه ابن فارض را که مدت هاست تجدید چاپ نشده، به مشتاقان آن عرضه دارند.

*

ایضاح المقاصد فی حل معضلات کتاب الشواهد. جواد مصلح، به‌اهتمام نجفقلی حبیبی، چاپ اول، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، تهران، ۱۳۸۵، ۴۸۴ ص، وزیری.

از جمله بهترین کتب فلسفی ملاصدرا کتاب الشواهد الربوبیة فی المناهج السلوکیه است؛ چه آنکه این کتاب را او در اواخر عمر و در اوج کمال علمی و عملی نوشته است. او در تمام کتاب بر طریق حکمت متعالیه قلم زده است و چندان متعرض اقوال نشده است و خلاصه آرای خود را مطرح ساخته است. وی در مقدمه خود می‌گوید که کتاب حاوی نکات و اسراری است که به تازگی بر قلب وی مکشوف و مشهود شده و اضافه می‌کند که «درک آنها میسر نبوده، مگر برای کمتر فردی از افراد به جز یکه‌تازان از افاضل حکما و یا فردی صوفی صافی القلب از بزرگان عرفا، بلکه من شخصاً خود متفرد به درک اموری بسیار شریف و عالی گشتم که کتب و آثار پیشینیان از حکما از ذکر آنها خالی بود؛ هر چند از اساطین حکمت بودند و افهام و عقول متأخرین از درک آنها عاجز و قاصر بود؛ هر چند از برجستگان و اهل فطانت بودند... بسیاری از آنها مسائلی هستند که برای من ممکن نبود آنها را در کتب و مسائل به تفصیل بیان کنم و به صحت و حقانیت آنها تصریح کنم؛ زیرا از اشتها و انتشار آنها [و آگاهی افرادی ناشایسته و نالایق از آنها] ترسان بودم و دریغ می‌داشتم» (ترجمه تفسیر الشواهد الربوبیه، ترجمه و تفسیر جواد مصلح، ص ۴).

آری، همان گونه که ملاصدرا خود تصریح می‌کند مطالب دقیق و نکات عظیمی را که نیاز به توضیح و تشریح بوده، وی در این کتاب در نهایت ایجاز و اختصار بیان داشته که موجب شده فهم بسیاری از دقایق و نکات مستور آن، بدون شرح شارحان و تعلیقه‌ها ممکن نباشد. بدین منظور، بزرگانی چون آقامحمد رضا

قمشه‌ای، آقای علی حکیم و حکیم سبزواری بر آن حاشیه زده‌اند و در این میان تعلیقه حاجی سبزواری بیشتر مقبول اهل حکمت قرار گرفته و موجب مکشوف شدن اسرار آن گشته، ولی با وجود سعه صدر و احاطه شارح به جمیع دقیق و رقایق، او نیز از تبیین برخی لطائف و توضیح بعضی معضلات بازمانده و این البته نه از سر غفلت بلکه به علت وضوح آن نزد ایشان بوده. از این رو، یکی از احیاگران حکمت متعالیه در زمان معاصر، در راه حل معضلات آن قدم برداشت.

جناب استاد دکتر جواد مصلح (ره) در حکمت از محضر حکیم دارابی (ره)، محمدعلی حکیم شیرازی (ره) و آقای سیدعلی کازرونی (ره) کسب فیض کرد و سپس از دریافت درجه اجتهاد از مراجع وقت، در دانشکده معقول و منقول به تدریس حکمت متعالیه ملاصدرا پرداخت و به سال ۱۳۷۷ ش در هفتاد و نه سالگی وفات یافت. وی دارای آثار فلسفی بسیار است که حواشی و ترجمه‌های مختلف اسفار و رساله‌هایی مجزادر حکمت و دو اثر ارزشمند در مورد الشواهد الربوبیه از آن جمله‌اند. ترجمه و تفسیر الشواهد الربوبیه به فارسی در سال ۱۳۷۵ به وسیله انتشار سروش انتشار یافت و تعلیقات و حواشی الشواهد الربوبیه به عربی، با نام ایضاح المقاصد فی حل معضلات کتاب الشواهد و به اهتمام محقق ارجمند جناب آقای «نجفقلی حبیبی» از سوی مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران در سال ۱۳۸۵ عرضه شد.

تعداد تعلیقه‌ها ۱۵۹۹ فقره و بدون متن اصلی است. در ابتدای هر فقره متن شواهد و بعد از «قوله» عبارت مورد نظر از متن اصلی و سپس توضیح و تفسیر آن آمده و شماره صفحات متن اصلی نیز بر اساس دو تصحیح مختلف یعنی تصحیح دکتر سیدمصطفی محقق داماد و تصحیح و تعلیق جناب استاد آشتیانی (ره) است.

استاد مصلح در این تعلیقات بیش از هر چیز، ضمن توجه به تعلیقات حکیم سبزواری، به حل معضلات متن اهتمام داشته است. با این حال، در مواردی متعدد نظر خود را نیز درباره اصل مسئله بیان کرده است. گاه نیز مفهوم عبارت ملاصدرا را بر اساس بیان حکیم سبزواری درست نیافته و ضمن نقل کلام حکیم سبزواری - که معمولاً به بزرگی از او یاد کرده - فهم خود را از عبارت با تعابیر «أقول» یا «عندی» توضیح داده است. وی گاه به اختلاف نسخ و اختلاف فهم ناشی از آن توجه داشته و نظر خود را با انتخاب نسخه درست گفته است. وی در موارد متعددی با تعیین روابط اجزای عبارت متن و مشخص کردن موقعیت نحوی کلمات، پیچیدگی متن را حل کرده است. (در این مقاله از مقدمه استاد مصلح بر تعلیقات خود و مقدمه مصحح بهره برده‌ام.)

محمدآوای